

Kokia psichikos liga sirgo M. K. Čiurlionis?

D. Survilaitė

Respublikinė Vilniaus
psichiatrijos ligoninė

Santrauka. Straipsnyje aiškinama patografijos sąvoka, pateikiami kai kurie patografijos pavyzdžiai, aptariamas santykis tarp genialumo ir beprotybės. Pirmą kartą Lietuvos psichiatrijos istorijoje nagrinėjama genialaus lietuvių dailininko ir kompozitoriaus M. K. Čiurlionio patografija, remiantis jo laiškais ir amžininkų atsiminimais. Autorė daro išvadą, kad M. K. Čiurlionis sirgo šizoafekciniu sutrikimu.

Raktažodžiai: patografija, M. K. Čiurlionis, sinestezija, šizoafekcinis sutrikimas.

Neurologijos seminarai 2008; 12(35): 35–41

M. K. Čiurlionis
(1875-1911)

„Niekas nėra tiek didis, kad jam būtų žeminantis dalykas paklusti dėsniams, vienodai viešpataujantiems ir normaliems, ir ligotiems.“

Sigmund Freud [1]

KAS YRA PATOGRAFIJA?

Meno ir psichiatrijos santykis jau daugiau kaip 100 metų domina tiek menininkus, menotyrininkus, filosofus, tiek psichiatrus, psichoanalitikus, psichologus. Medikai kūrėjų psychopatologija pradėjo domėtis XIX a., iš pradžių Vokietijoje, vėliau Prancūzijoje.

1910 m. buvo išleistas austrų psichiatro Zigmundo Froido (Sigmund Freud) veikalas apie Leonardą da Vinčį [1]. Jame psichoanalitiškai nagrinėjama žymiojo menininko biografija. Remdamasis gana skurdžiais Leonardo da Vinčio biografijos duomenimis (jo vaikystės fantazija apie vanagą ir Katerinos, kuri galbūt buvo Leonardo motina, o gal auklė, laidojimo išlaidų sąrašu), Z. Froidas įrodinėjo, kad didysis menininkas buvo homoseksualus. Šis

veikalas davė pradžią naujam žanrui – patografijai. **Patografija – tai patologijos nustatymas, remiantis asmenybės biografija, laiškais, kūryba.** Vienas žymiausių patografijos pavyzdžių – vokiečių psichiatro ir filosofo Karlo Jasperso (Karl Jaspers) knyga „Strindbergas ir van Goghas“, išleista Berlyne 1926 m. (rusiškas leidimas 1999 m.) [2].

Zigmundas Froidas atkreipė dėmesį, kad **gerai parašyta ligos istorija gali būti skaitoma kaip romanas**, iš kitos pusės – poetai su savo nesistemiškai, išimtinai intuityviu suvokimu gali būti laikomi mokslinės psichologijos pradininkais. Savo darbus, susijusius su menu, jis 1924 m. išleido bendru pavadinimu „Psichoanalitiniai poezijos ir meno kūrinių tyrinėjimai“.

K. Jaspersas savo knygoje rašė, kad medicinos požiūriu talentingų žmonių ligos istorijos svarbios ir pačiai psychopatologijai (jis turėjo omenyje Augustą Strindbergą, kuris smulkiai aprašinėjo savo susirgimo paūmėjimų datus).

Manau, kad meno vertė nesikeičia dėl to, ar sirgo autorius psichikos liga, ar ne (dažniausiai dėl to dar ir laimi), kad menininkų psichikos sutrikimai turėtų būti grynai psichiatrų domėjimosi objektu, o vieta tam – tik specialios konferencijos ar specialūs leidiniai. Beje, dažnai meno kūrinių nagrinėjimas psychopatologiniu požiūriu man atrodo labai spekuliatyvus. Po kelerių metų, dešimtmečių ar net amžių kartais labai sunku įvertinti tai, ką norėjo pavaizduoti vienas ar kitas menininkas. Žymiausios pastarųjų metų spekuliacijos menu ir istorija pavyzdys – madingas D. Brownio romanas „Da Vinčio kodas“. Dažnai prisimenu dar studijų metais skaitytą fantastinį apsakymą (deja, neprisimenu nei autoriaus, nei pavadinimo). Jame buvo rašoma apie tai, kaip Šekspyras atsidūrė šiuolaikinės mokyklos literatūros pamokoje ir buvo išvartytas iš pamokos už tai, kad neteisingai papasakojo, ką savo kūriniuose norėjo pavaizduoti garsusis Šekspyras... Man nepatinka, kai iš vieno

Adresas:

Danguolė Regina Survilaitė
Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė
Parko g. 15, LT-11205 Vilnius
Tel. 267 06 13, mob. (8 682) 68353, faks. 267 15 03
El. paštas: danguoles@club13.lt, www.club13.lt

ar kelių kūrinių stengiamasi diagnozuoti autorių. Nagrinėjant visą to paties menininko kūrybą per visą jo gyvenimą, matant jo kūrybos pasikeitimus, gal ir galima daryti kokias nors svaresnes prielaidas ar išvadas, ypač jei turime kūrėjo biografijos duomenų, o dar geriau – jei turime jo ligos istoriją. Žinoma, galime „žaisti psichiatriją“, nagrinėdami grožinės literatūros ar dailės kūriniuose pavaizduotus vienkopus ar kitokius psichikos sutrikimus. Tai mes nuolat darydavome su psichiatrijos rezidentais. Meno istorija – tai žmogaus išgyvenimų, jo kančios istorija. Tapytojai, skulptoriai, literatai – kone visi tam tikru savo meninio gyvenimo momentu jautė poreikį nupiešti, nulipdyti arba aprašyti žmogaus kančias, jo pykčio, nevilties, silpnumo, siaubo jausmus, remdamiesi jų epochai būdinga estetika. Talentingi kūrėjai savo kūryboje dažnai aprašydavo įvairius psichikos sutrikimus, parodydami neįtikėtinus sugebėjimus stebėti aplinką, gyvenimo reiškinius, aprašydami save ar savo giminaičius. Studijuojant psichikos sutrikimus, grožinės literatūros kūrinys gali būti gera iliustracija perskaitytam vadovėliui. Šekspyras neįtikėtinai talentingai ir tiksliai savo tragedijose aprašė depresiją ir šizofreniją, pavydo klidesį ir senatvinę silpnaprotystę, M. Dostojevskis savo kūriniuose – epilepsiją. Prof. V. Budrys savo pastarųjų metų straipsniuose nagrinėja neurologijos ir meno santykį įvairiuose dailės ir literatūros kūriniuose („Neurologijos seminarai“, 2003–2007 m.). Dažnai jo tyrinėjimo objektai labai siejasi su psichiatrija, todėl man norisi išsakyti ir savo nuomonę bei su juo pasiginčyti. Tarkime, meksikiečių dailininkė Frida Kahlo – daugiau psichiatrų ar neurologų domėjimosi objektas?

RYŠYS TARP GENIALUMO IR BEPROTYBĖS

„*Non est magnum ingenium sine mixture dementiae.*“
(„*Nebūna didelio proto be beprotybės priemaišos.*“)

Seneca*

Ryšys tarp genialumo ir beprotybės – plati atskiro straipsnio ar net knygos tema. Tačiau rašydama apie Lietuvos genijų ir bijodama susilaukti amžininkų bei M. K. Čiurlionio biografų, o gal ir giminių priekaištų, noriu šiek tiek pasiteisinti, kodėl ėmiausi šios temos.

Graikijoje ši problema svarstyta jau daugiau kaip prieš 2500 m. Platonas** skyrė klinikinį pamišimą nuo kūrybinio pamišimo, būdingo pranašams ir poetams. Aristotelis*** pastebėjo, kad išskirtinės asmenybės filosofijoje, valstybės mene, poezijoje arba menuose akivaizdžiai skendėjo melancholijoje. 1864 m. pasirodė garsi Čezarės Lombroso

(Cesare Lombroso) knyga „Genijus ir beprotybė“ (Genio e folia) [3].

Vokiečių psichiatras Ernstas Krečmeris (Ernst Kretschmer) 1929 m. išleistoje knygoje „Genialūs žmonės“ (Geniale menschen) (rusiškas leidimas 1999 m.) [4] plačiai nagrinėjo šį klausimą, remdamasis žymių žmonių biografijomis. Trumpai išdėstysiu jo mintis.

Daug genialių žmonių arba sirgo psichikos ligomis, arba turėjo patologiškų (psichopatinių) asmenybės bruožų. Tarp genijų daug daugiau psichikos ligonių ir sutrikusių asmenybių nei populiacijoje. Klaidinga manyti, kad sveikas žmogus socialiniu požiūriu vertingesnis nei neįgalus.

Psichiškai sveiku mes pagrįstai galime laikyti žmogų, kuris pusiausviras ir gerai jaučiasi. Tačiau dvasinės ramybės ir komforto pojūtis niekada netapdavo impulsu didintiems darbams. E. Krečmerio nuomone, psichopatai ir psichikos ligoniai tautos vystymosi istorijoje vaidina ypač svarbų vaidmenį, kurį vaizdingai galima palyginti su bacilų vaidmeniu. Kai epochos temperatūra lygi ir socialinis organizmas sveikas, šios asmenybės išstipsta sveikų žmonių masėje. Bet kai tik visuomenės atmosfera įkaista, bacilos tampa virulentiškomis ir galinčiomis sukelti audringą reakciją. E. Krečmeris teigė, kad „*fanatikai, pranašai ir entuziastai – taip pat, kaip smulkūs sukčiai ir nusikaltėliai – jų yra visada, jų pilna supančioje atmosferoje*“. Psichopatai – visada tarp mūsų. Bet ramiais (šaltais) laikotarpiais mes juos nukreipiame ekspertizei, o karštais – jie mums vadovauja. Pati psichopatija savaime – tai, be abejo, dar ne leidimas į Parnasą****.

Dauguma psichopatų kaip asmeniniame, taip ir visuomeniniame gyvenime vaidina neigiamą vaidmenį. Talentas paveldimas giminėse ir kastose. Vienas iš įdomesnių biologinių faktų – dėsningas genijaus palikuonių išmirimas vyriškoje linijoje. Dauguma genijų buvo nevedę, bevaikiai, kai kurių iš jų lytinis potraukis buvo nusilpęs, iškrypęs. Iš dailininkų E. Krečmeris mini Mikelandželą Buonarotį (Michelangelo Buonarroti), kurį laikė psichopatine (šizoidine) asmenybe su homoerotiniu komponentu (Mikelandželas daugiausia vaizdavo tik vyriškus kūnus, o moteriškiems suteikdavo vyriškumo žymių) [4].

2004 m. pasirodė straipsniai, kuriuose psichiatras Muhamedas Aršadas (Muhamad Arshad) iš Vaistono ligoninės Preskote ir prof. Maiklas Fidžeraldas (Michael Fitzgerald) iš Trinito koledžo Dubline teigia, kad italų tapytojas, skulptorius Mikelandželas Buonarotis (Michelangelo Buonarroti) greičiausiai sirgo Aspergerio sindromu: „*Mikelandželo tam tikra kūrybos maniera, neįprasta gyvenyena, riboti interesai, silpnas gyvenimo bendruomenėje suvokimas, bendravimo būdas ir kita pasireiškė Aspergerio sindromu. Mikelandželas buvo nebendruojantis ir vieni-*

* Seneca (Lucius Annaeus Seneca, ~IV a. pr. m. e. – 65 m. m. e.) – Romos stoikų atstovas, imperatoriaus Nerono auklėtojas. *Neronui įsakius, Seneca gyvenimą baigė savižudybe.*

** Platonas (422–347 m. pr. m. e.) – graikų filosofas, gyvenęs Atėnuose, objektyviojo idealizmo pradininkas, Sokrato mokinys.

*** Aristotelis (384–322 m. pr. m. e.) – graikų filosofas, logikos sukūrėjas, Platono mokinys, Aleksandro Makedoniečio mokytojas, įkūręs savo mokyklą.

**** Parnasas – aukšta kalva Graikijoje, kurioje, pasak padavimo, gyveno Apolonas ir mūzos, kalvos šlaite buvo pastatyta šventykla Apolonui.

šas, jis dažnai prarasdavo savitvardą, jį apimdavo pykčio priepuoliai.“ („Journal of Medical Biography“, 2004, 05). Pasak tyrėjų, Mikelandželas turėjo paranojiškų, narciziškų bei šizofreniškų charakterio bruožų, jis gyveno užsidaręs savo pasaulyje. Internetu gausu ir kritikuojančiųjų šiuos mokslininkus, vadinančių jų išvadas spekuliatyviomis. Vienas iš argumentų – Mikelandželo laikais niekas nežinojo tokio sindromo, jis aprašytas tik 1940 m. [5].

PATOGRAFIJA LIETUVOJE

Lietuvoje iki šiol nė vienas psichiatras neišdrįso parašyti apie kurio nors kūrėjo, net ir seniai mirusio, ligas, juo labiau apie psichikos sutrikimus (vėl perskaitykime straipsnio epigrafą). Tiesa, V. Budrys su bendraautorais 2007 m. parašė straipsnį apie Vegos Vaičiūnaitės neurologinį susirgimą (NIFID), susiedamas jo eigą su menininkės kūryba (European Neurology 2007; 57: 137–44).

Meno kritikas H. Šabasevičius 1993 m. meno ir kultūros žurnalo „Krantai“ 11–12 mėn. numeryje straipsnyje „Mįslingi ligos veidai“ pabrėžė: „Mūsų kultūros istorijoje liga ir meninė kūryba – vis dar nesuderinami, netgi visiškai priešingi dalykai.“ Jis atsargiai užsiminė ir apie M. K. Čiurlionio ligą [6].

Iš mūsų amžininkų paminėsiu tik vieną mūsų tapybos klasiką Augustiną Savicką, kuris, pristatydamas piešinių ciklą „Psichiniai ligoniai“, taip pasakojo apie savo patirtį: „Piešiu kiek mažiau, bet patekęs, sakykim, į ligoninę, pradėdi piešti! Taip atsitiko 1977 m., kai persidirbęs pasiprašiau pas vieną simpatišką gydytoją į ligoninę, ten man buvo sudarytos visos sąlygos gydytis, ilsėtis ir, svarbiausia, skaityti, piešti. Turėjau atskirą kambarį. Sveikata greitai taisėsi, nervai nustojo banguoti ir, suprantama, aš pradėjau piešti. Taip atsirado piešinių serija „Psichiniai ligoniai“, kur pavaizdavau tų nelaimingų žmonių tragišką išorę ir tuščią vidų. Daug pasako tų piešinių pavadinimai: „Beveik visą gyvenimą ligoninėje“, „Žinau – sergu“, „Savyje“. [7]. Kitame straipsnyje „Respublikoje“ (1994 m.) A. Savickas pasakoja, kaip italai jo prašė piešinių: „Paprastė piešinių, sakiau, turiu iš „psichuškės“. [...] Kaip ir visi genijai esu truputį išprotėjęs, todėl parodžiau jiems tuos idiotus, paišytus dar 1977 metais.“ [8].

PSICHIATRAI IR KITI APIE M. K. ČIURLIONIO PSICHOPATOLOGIJĄ

„Spalva yra klaviatūra, akys – plaktukėliai, o siela – daugiastygis pianinas. Dailininkas, tarsi giedodamas, liečia tą ar kitą klavišą ir sukelia sielos virpesius.“

Vasilijus Kandinskis [9]

Jeigu apie žymiausio visų laikų lietuvių menininko M. K. Čiurlionio kūrybą (ir dailę, ir muziką) prirašyta daugybė straipsnių ir monografijų [10, 11], tai iki šiol nė vienas lietuvių psichiatras net specialiojoje psichiatrinėje lite-

ratūroje neišdrįso pareikšti savo nuomonės apie genijaus psichikos ligą. Tačiau psichiatrai domėjosi jo kūryba savo profesijos požiūriu. Rusų psichiatro V. Giliarovskio psichiatrijos vadovylyje, išleistame 1933 m., M. K. Čiurlionio paveikslas „Ramybė“ pateikiamas kaip iliuzijos pavyzdys [12]. Jau po M. K. Čiurlionio mirties rusų keliautojas Georgijus Sedovas (1877–1914) 1912–1914 m. surengė į Prano Juozapo žemės salyną ekspediciją, kurioje ir žuvo. Ekspedicijoje dalyvavęs dailininkas N. Pineginas vėliau parašė knygą. Tyliojoje įlankoje keliautojai pamatė kalnus – Rubino uolą, jiems priminusius šį paveikslą. Kalnai vėliau buvo pavadinti Čiurlionio kalnais [10]. Įdomu, kad rusų keliautojai buvo pakankamai išprusę ir matę Čiurlionio paveikslus.

Dėl dailininko paveikslų muzikinės tematikos manoma, kad M. K. Čiurlioniui buvo būdinga sinestezija (graikiškai *sinēsthissi* – suvokimas, jautimas vienu metu) – sugebėjimas girdėti spalvas [13]. Tai reiškiny, kai, dirginant vieno iš pojūčių jutimo centrą, atsiranda du ar daugiau pojūčių. Aprašoma, kad tokiais sugebėjimais pasižymėjo ir daugiau žymių menininkų, pvz., rusų dailininkas Vasilijus Kandinskis (1866–1944). Mene sinestezija – tai įvairių meno krypčių papildymas viena kita, skirtingų meno rūšių jungimas. Sinestezijos apraiškas rusų kompozitorių ir dailininkų kūryboje savo monografijoje plačiai nagrinėja R. Andriušytė [11].

Apie M. K. Čiurlionio psichikos sutrikimus yra rašę kitų šalių psichiatrai. 1967 m. Paryžiuje V tarptautiniame meno ir psichopatologijos kongrese J. M. Boissenin, A. Nakov ir A. Boissenin nagrinėjo M. K. Čiurlionio kūrybą psichopatologiniu aspektu (pagal M. Tyszkiewicz) [13]. Lenkų psichiatrė Magdalena Tyškievič (Magdalena Tyszkiewicz), daug metų dirbusi psichopatologinės išraiškos srityje, žurnale „Psychiatria Polska“ nagrinėjo M. K. Čiurlionio kūrybą ir gyvenimą, remdamasi lietuvių ir užsienio literatūra. Ji rašė, kad meno žinovus visada domino tokios asmenybės, kurios reiškiasi keliose meno srityse. Tarp tokių asmenybių M. Tyškievič mini lenkus Stanislovą Vypianskį (Stanislaw Wyspianski) – dailininką ir rašytoją, Stanislovą Vitkievičių (Stanislaw Witkiewicz) – dailininką ir rašytoją, Bruno Šulcą (Bruno Szulz) – skulptorių ir rašytoją. Straipsnyje, kurio tezės pateikiamos rusų ir anglų kalbomis, yra keletas biografinių netikslumų. Autorė kritikavo skandinavų bei lietuvių biografų minimą „ūmią širdies neurozę“ bei Vidurio Europos mokslininkų menininkui įtariamą šizofreniją, pati jį priskirdama *borderline* tipo (ribinei) asmenybei. M. Tyškievič rašė apie M. K. Čiurlionio kūrybą, kuriai būdinga muzikos ir dailės agliutinacija: muzikos įvedimas į dailę (bangavimas, ritmai), pasaulio matymas lyg iš kosmoso, perspektyvos nebuvimas, peizažų be žmonių vyravimas, žmonių ar gyvūnų lyg iš legendų vaizdavimas. Ji mini, kad biografiniai M. K. Čiurlionio duomenys skurdūs, teigia, kad menininkas mirė šiltinės epidemijos metu Raudondvario (Czerwony dwor) psichiatrijos ligoninėje, Tvorkuose netoli Varšuvos [13]. Iš tikrųjų dailininkas gydėsi ir mirė privačioje Pustelniko psichiatrijos ligoninėje [14, 15], o Tvorkų psichiatrijos ligoninė yra Pruškovo miestelyje, kur man te-

Paveikslas „Ramybė“, 1904–1905.

ko būti, bet duomenų apie M. K. Čiurlionio gydymąsi toje ligoninėje ir ligos istorijos nėra.

Italų dailėtyrininkė Gabriella di Milia 1995 m. žurnale „Krantai“, išleistame M. K. Čiurlionio 120-ųjų gimimo metinių proga, rašė: „Kaip tvirtina vienas jo draugas iš Lenkijos, Čiurlionis domėjosi eksperimentine psichologija ir pats praktikavo parapsichologinius sugebėjimus – hipnozę per nuotolį ir gydymą rankomis.“ Ji taip pat remiasi Jadvygos Čiurlionytės atsiminimais ir rašo, kad „jeigu šeimoje kam nors suskaudavo dantį ar galvą, tai Konstantinas rankų prisilietimu nuimdavo skausmą. Be to, būdamas Druskininkuose, jis ne kartą įrodė, kad gali perduoti mintis per atstumą“ [16]. (Sesers atsiminimuose šioms M. K. Čiurlionio ypatingiems sugebėjimams paskirtas visas skyrius „Hipnotizavimas“) [15]. Apie M. K. Čiurlionio ligą G. di Milia rašo: „...1909 m. pabaigoje jis prarado dvasinę pusiausvyrą. Žmona Sofija pasakoja, kad jis pasukbomis, kur papuola, net ant namuose esančių rakandų, braižydavęs skritulius ir elipses. Skurdas, psichologinė įtampa, nemigo naktys, nepripažinimas sukėlė gilią depresiją. Teko išvežti Čiurlionį į psichiatrijos ligoninę.“ [16].

Biografiniai M. K. Čiurlionio duomenys apie jo psichikos sutrikimą iš tiesų yra skurdūs. Parašyta daug monografijų, yra sesers, amžininkų atsiminimų. Vertingiausi patografiniu požiūriu yra M. K. Čiurlionio laišakai žmonai Sofijai Kymantaitei, 1973 m. išleisti atskira knyga [14]. Laiškai apima 1907–1911 m. periodą – paskutiniuosius ketverius menininko gyvenimo metus. Laiškai labai atviri, sentimentalūs, intymūs, daug rašoma apie sapnus, svajones, fantazijas. Skaičiau juos keletą kartų, ir buvo neįauku, kad knaisiojuosi po svetimą dvasinį pasaulį, ir dar baisiau – ieškau juose ligos pradžios. Nesistengiu šiame straipsnyje (o ir apskritai) nagrinėti M. K. Čiurlionio paveikslų psichopatologiniu požiūriu, nors kai kurie iš jų ir sukelia tam tikrų minčių. Čia norėčiau pateikti tik vieną paveikslą – „Kompoziciją“, 1903 (?). Panašių pavyzdžių turiu savo pacientų kūrybos archyve.

M. Tyškėvič savo straipsnyje padarė prielaidą (nežinau, kuo remdamasi), kad apie 30–31-uosius metus M. K. Čiurlioniui greičiausiai paūmėjo liga (nors ribinė asmenybė nėra, tikraja to žodžio prasme, liga).

Vokiečių muzikologė D. Eberlein laikosi gana radikalių pažiūrų į M. K. Čiurlionio kūrybos kilmę. Ji mano, kad ir M. K. Čiurlioniui, kaip ir A. Strindbergui, tapyba buvo

Paveikslas „Kompozicija“, 1903 (?)

psichinės iškrovos būdas, o jų egzistencinės krizės buvo lydimos psichozinių fazių. M. K. Čiurlionio „Jūros sonatos“ trečiąją *Finale* dalį su lūžtančia banga ji laiko sutrikusios dailininko psichikos požymiu, pirmuoju jo „pragaru“, analogišku strindbergiškajam (pagal R. Andriešytę) [11]. Neturiu profesinių nei menotyros, nei muzikologijos žinių, esu tik meno „vartotoja“, bet lūžtanti jūros banga su M. K. Č. inicialais man pirmiausia sukelia mintis apie žmogaus būties laikinumą, gal genijaus savotišką testamentą, bet tikrai ne apie jo psichozės pradžią.

APIE LIGĄ M. K. ČIURLIONIO LAIŠKUOSE IR AMŽININKŲ ATSIMINIMUOSE [14]

1908 m. birželio 9 d. M. K. Čiurlionis rašo: „Nuo ketvirtadienio tapau po 8-10 valandų kasdien... Tapau sonatą... Kad tu žinotum, kaip tatau malonu taip užsispyrus, pasiutusiai, taip užmiršus viską ir be nuovokos, be atsikvėpimo tapyti... paskendau savo keistenybėse...“

1908 m. birželio 21 d.: „O aš tapau. Keliausi 7-tą ir anksčiau ir negaliu atsitraukti, taip man baisiai norisi tapyti. Dirbu daugiau kaip po 10 valandų. Bet argi tai darbas? Nežinau, kur dingsta laikas, viskas kažkur dingsta, o aš sau keliauju tolimais horizontais savo išsvajoto pasaulio, kuris gal ir dyvinas kiek yra, bet gera man jame.“ Kaip matyti, autorius yra pakilios būsenos, suaktyvėjusios veiklos (tokią būseną psichiatrai vadina hipomanija) bei gyvena savo autistiškame pasaulyje, galima įtarti derealizacijos ir depersonalizacijos fenomenus ar net oneiroido elementus. Tokie simptomai rodo labai ūmią būseną, prasidedančią psichoze. Tuo metu M. K. Čiurlioniui buvo 33 m.

Paveikslas „Pasaka. Karalaitės kelionė. II“ (1907).

„1908 m. rudenį gavau žinių iš Vilniaus, kad tenai atsirado dailininkas, spalvomis vaizduojąs muzikos temas. „Keistuolio“, „dekadento“ ir dar griežtesni epitetai... vertė mane susidomėti tuo, matyt, nepaprastu menininku...“ (iš M. Dobužinskio* prisiminimų).

1908 m. spalio 15 d., Peterburgas: „Zose, aš bijau. Manyje yra kažkas brutalu, įtartina, kas mane daro nelaimingą ir toliana nuo Tavęs... Tik žiūrėk man, neprisimink visų tų bjaurių dalykų, kurių baisiai droviuosi ir nuoširdžiai gailiuosi... tikiu, kad mes esame sutverti vienas kitam, bet Kastukas yra nedorėlis, ir čia šuo pakastas.“ Šiose laiško eilutėse atsispindi baimė ir savęs nuvertinimo, apkaltinimo idėjos. „...Kartais tyliai kalbuosi su Tavim arba užsimerkiu ir, apkabinęs tave, lekiu kažkur – tolių tolin, za trideviat ‘zemel’. Po mumis nyksta pilki juostuoti laukų kilimai, kažkokie kaimeliai ant kalvų, tai vėl tamsios miškų dėmės, suraišiotos sidabriniais upelių siūlais... Ir taip skrendam vis toliau. O štai ir jūra. Bangos didelės didelės... užia bangos, o mes kylame aukštytyn aukštytyn. Matome visą jūrą, ir krantus apie jūrą, ir takelius, kuriais žmonės vaikšto ir žiūri į jūrą ir labai ilgisi. Ir kitas jūras matome, ir okeaną, o aplink okeaną irgi kelias krantus vingiuoja, žmonės vaikšto, stebisi ir bijo.“ Oneirodinė būseną – panaši į sapnus ir vizijas, jos metu pacientai dažnai pasaulį stebi lyg iš viršaus, tačiau atrodo, jog šiose eilutėse atsispindi menininko laki vaizduotė, polinkis fantazuoti, pasinerti į autistiškus išgyvenimus.

Toliau laiškuose akivaizdžiai atsispindi nuotaukų kaita ir ryškėjanti depresija. „...jaučiuosi puikiai, esu sveikas kaip niekad – ir pamatysi, kaip viskas bus dar labai gerai...“ (po kelių eilučių) „Rodos man, kad nusikaltau kažkaip, o siela veržias pas Tave, ir sunku, ir liūdna kartais labai.“ (1908 m. spalio 23 d., Peterburgas).

„Įsivaizduok, jog maniau, bene išprotėsiu; taip man buvo sunku, liūdna ir be galo ilgu... O čia kažkokia keista sunkumo dvasia nusileido ant manęs, tokia didelė, su juodais sparnais. Ir buvo labai bloga.“ Po kelių eilučių: „...Šiandien jau nieko nebijau – tamsos paukštis nuskrido – šviesu taip, matau virš mūsų galvų dvylika vaivorykščių...“ (1908 m. spalio 31 d., Peterburgas). Laiške atsispindi gili vitalinė depresija, išprotėjimo baimė, aprašomos regos haliucinacijos.

„Kad tu žinotum, Zose, kaip liūdna – kaip baisiai liūdna! Tamsu, tartum saulė jau būtų nusileidusi, o juk 10 valanda ryto. Prasidėjo tamsi pilka diena, kurioje (jei negausiu nuo tavęs laiško) nieko šviesaus manęs nelaukia...“ Tos pačios dienos vakare: „Esu neramus, persekioja mane įvairios mintys.“ (1908 m. lapkričio 11 d., Peterburgas). Ryški depresinė derealizacija, minčių antplūdžiai.

„Užėjo man šiomis dienomis kažkoks sunkus liūdesys, neapibrėžtas – tarsi kažkoks nujautimas – kažkoks apmirimas, kurio niekaip negalėjau įveikti. Šiandien, gavęs Tavo laišką, atgijau, ir vėl šviesu, ir vėl esu žmogus. Tik dar silpnas esu, kaip po sunkios ligos. Ar tai tiesa, kad perdėtas jautrumas ir nedrąsa pranašauja neišvengiamą staigią mirtį?... galvojant net rodos man kartais – kalbuosi su dievu ir angelais... Kiekvienas niekas man daro stiprų įspūdį. Mačiau katiną, kuris bėgo tiesiai į mane tartum aklas ir kniaukė bosu, o jo galva buvo aplyta kažkokiais baltais dažais. Tai buvo taip baisu...“ (1908 m. gruodžio 5 d., Peterburgas). Vėl aprašomas nerimas, psichinė astenija, mirties nuojauta, bauginančios regos, taip pat ir klausos haliucinacijos bei pseudohaliucinacijos.

M. K. Čiurlionis susirgo 1909 m. gruodžio pabaigoje ir su žmona išvyko į Druskininkus.

Jo sesuo Jadvyga Čiurlionytė, tuomet buvusi apie 11 metų, apie brolio ligą prisiminė taip: „Konstantinas negalėjo dirbti – skambindavo tik seniai žinomus kūrinus. Neimprovizuodavo ir nekurdavo. Teptuko taip pat neėmė į rankas. Atrodė, kad jam tikrai labai reikalingas poilsis. Kartais per visą dieną žodžio neištardavo, o kartais būdavo triukšmingai linksmas.“ Ji taip pat mini ir sutrikusį M. K. Čiurlionio regėjimą: „Esa, pabudęs vieną rytą, jis veltui trynė akis – viena akis pasirodė nematanti. Išaiškinęs man, ką reiškia „akies nervo atrofija“, jis nustebo, kad aš greitai supratau esminę jo tragediją: „Juk tu esi dailininkas, tai kaipgi bus?!“ [15].

Iš A. Žmuidzinavičiaus atsiminimų (apie 1909 m. lapkričio 25 d.): „Buvo nervingas, karščiavosi. Projektavo Vilniuje puikiausius dailės rūmus, didžiulį teatrą, filharmoniją. Džiaugėsi, kad viskas puikiai sekasi ir turi sektis. Man, nusistačiusiam tuo metu rimtai apie šiuos dalykus kalbėti ir turinčiam kasdien prieš akis milžiniškus sunkumus, su kuriais tekdavo grumtis, jo kalba pirmą kartą atrodė taip keista ir ne laiku.“ [14]. Akivaizdi hipomanija – daug veiklos, grandiozinių planų.

* M. Dobužinskis (1875–1957) – rusų ir lietuvių dailininkas, tapytojas, grafikas, scenografas, Vilniuje baigęs gimnaziją, tuo metu gyveno Peterburge.

Iš J. Tallat-Kelpšos* atsiminimų (apie 1909 m. lapkričio pabaigą–gruodį): „*Pasipasakojo, kad per vasarą labai daug dirbo – per parą po 24, o kai kada net po 25 valandas. Tai buvo paskutiniai jo intensyvaus darbo metai... Čiurlionis dažnai sakydavo, kad turi sumanęs tiek daug naujų paveikslų, jog bijo, kad nesuspės jų visų nutapyti. Matyt, juto artėjančią mirtį. Kartais jo elgsenoje tekdavo pastebėti keistų reiškinių. Sakysim, einame gatve. Prie šaligatvio stovi stulpas. Čiurlionis nepraeina pro jį, bet kažkokiu keistu būdu apeina aplink, apie save apsisuka, paskum vėl, lyg nieko ypatingo neįvykę, eina toliau. Aš dėdavausi, kad to nepastebiu, bet kartą jį paklausiau, kodėl taip daro – ką tai reiškia? Atsakė, kad tokiu būdu galima padaryti labai gražių grafiškų figūrų.*“ Toks elgesys ir aiškinimas – tipiškas simbolinio, paralogiško mąstymo pavyzdys, savotiškas ritualas. „*Gruodžio 24 d. atsiminimų autorius nuėjęs į jūdviejų kambarį ir radęs Čiurlionį nekalbų, vis žiūrintį pro langą... Netrukus po to ėmęs vaikščioti po parduotuves ir užsakinėti itin brangius pirkinius – tai buvę jau psichinės ligos ženklai.*“ Tai būdingi manijos požymiai.

Ž. Kymantaitės-Čiurlionienės žodžiai, parašyti laiške F. Bortkevičienei 1910 m. sausio 15 d. iš Druskininkų: „*Petrapily buvo labai blogai – buvo baisus pervargimas, „неприятное“*, o valandomis ir visai betvarkė galvoje. Dabar daug geriau – pradėdu tikėti, kad apsieis be važiavimo ant didesnės kuracijos – nors dar nėra visai gerai kas link logiškų rokundų... Parašyk būtinai, meldžiu, kas sakė apie ligą ir kaip sakyta – taip baisiai nenoriu, kad tarp svetimų žmonių pasklistų garsas „o niepoczytalności“ („apie nepakaltinamumą“) – suprasi, Tamsta, kaip tai kenksminga tokia reputacija, ypač dėl dailininko.“

S. Čiurlionienės laiškas J. Dobužinskienei (Kaunas, 1910 m. rugsėjis–spalis): „*Su N[ikolajum] K[ostantinovičium] tartum geriau – bet daktaras man rašė, kad dabar atėjo visiška apatija – niekas nedomina, nieko nekalba, neklausinėja ir tikro brolio, kuris dažnai atvažiuoja iš Varšuvos aplankyti, beveik nepažįsta (sanatorija pusė valandos kelio nuo Varšuvos). Daktarai sako, kad turi pasitaisyti, kadangi negalavimas – grynai psichinis.*“ Iš laiško galima numanyti, kad pacientui buvo ne apatijos, o katatonijos požymiai (nekalba, nepažįsta savo brolio).

NEPATVIRTINTI DOKUMENTAIS DUOMENYS

Knygoje „Laiškai Sofijai“ teigiama, kad „*Čiurlionienė su vyru ėjo pas garsųjį neuropatologą, psichiatrą ir psichologą V. Bechterevo, kuris patarė vežti ligojį namo, į Druskininkus.*“

Mūsų turimais duomenimis (deja, nepatvirtintais dokumentais), M. K. Čiurlionis buvo gydomas Karo klinikoje Peterburge. Mano kolega lenkų psichiatras Tadeušas Nasierovskis (Tadeusz Nasierowski) iš Varšuvos Medicinos akademijos keletą kartų yra buvęs Sankt Peterburge, kur rinko medžiagą savo knygoms (jis parašė knygas apie ma-

sonų veiklą Lietuvoje, lenkų baleto šokėjo Vaclavo Nižinskio, Lenkijos maršalo Juzefo Pilsudskio psichopatologiją ir kt.). T. Nasierovskis pasakojo sužinojęs iš Peterburgo psichiatrų, kad M. K. Čiurlionis tikrai buvo gydytas Sankt Peterburgo Karo klinikoje, bet ligos istorijos, kaip ir daugybės piešinių (pasakojama, kad jų galėjo būti keli šimtai), kuriuos dailininkas nupiešė besigydydamas ligoninėje, nerado. Vietiniai gydytojai sakė, kad ligos istoriją paėmė vienas psichiatras (yra jo parašas archyvo knygoje ir pats Nasierovskis tą parašą matė), bet psichiatras išsigynė Čiurlionio ligos istorijos neėmęs. Iš kaunietės meno terapeutės, kuri bendravo su J. Čiurlionyte, teko girdėti, kad giminės paskutiniuosius M. K. Čiurlionio paveikslus sunaikino, kadangi juose akivaizdžiai atsispindėjo psichikos sutrikimas. Buvęs Respublikinės Vilniaus psichiatrijos ligoninės direktoriaus pavaduotojas Jevgenijus Demidiukas man yra pasakojęs, kad savo akimis matė Čiurlionio ligos istoriją Lenkijoje ir parašyta diagnozė buvusi šizofrenija. Prieš kelerius metus kartu su kolega T. Nasierovskiu Varšuvos archyvuose ir psichiatrijos ligoninėse veltui bandėme surasti Čiurlionio ligos istoriją. Deja...

ŠIZOAFEKTINIS SUTRIKIMAS?

Mano nuomone, remiantis šiuolaikiniu psichiatrijos požiūriu, M. K. Čiurlionis sirgo šizoafektiniu sutrikimu, pasireikšusiu nuotaikų kaita (nuo pakilios su padidėjusiu aktyvumu, grandiozinių planų kūrimu, nemiga, iki depresinės, su savęs nuvertinimo, apkaltinimo idėjomis, baime, depersonalizacija ir derealizacija, psichine astenija, depresiniu mentizmu) ir psichoziniais sutrikimais, pasireikšusiais halucinacijomis, simboliniu, autistišku, paralogišku mąstymu bei iš to išplaukiančiu elgesiu. Jam taip pat reikėsi oneirodinis sąmonės sutrikimas ir katatonija.

M. K. Čiurlionio mirties priežastys nežinomos. J. Čiurlionytės atsiminimuose rašoma: „*Stasys Čiurlionis mini brolio sveikatos pablogėjimą tą žiemą (o gal ankstyvą pavasarį?), kai jis, niekieno nepastebimas, išėjo vaikščioti ir peršalo.*“, „...*Tai buvo smarkus plaučių uždegimas.*“ [14]. Nuo plaučių uždegimo mirė ir garsus rusų tapytojas Michailas Vrubelis (1856–1910), M. K. Čiurlionio amžininkas, artimas jam savo kūryba ir likimu (Vrubelis sirgo sifiliu ir psichikos liga, gydėsi psichiatrijos ligoninėje.). Pablogėjęs psichikos būklei ir pradėjęs vystytis aklumui, M. Vrubelis tyčia ilgai stovėjo prie atviro lango, peršalo ir mirė nuo pneumonijos. Remdamiesi ligos istorijomis ir kūryba, daug psichiatrų rašė M. Vrubelio patografiją [17].

Tenka tik apgailėstauti, kad M. K. Čiurlionis gyveno tais laikais, kai nebuvo jokių medikamentų psichikos ligoms gydyti. Gal šiais laikais jo psichikos liga būtų išgydyta? O gal mes būtume praradę kūrėją?

Gauta:
2008 01 22

Primta spaudai:
2008 02 28

* J. Tallat-Kelpša (1889–1949) – vargonininkas, kompozitorius, dirigentas, pedagogas ir kultūros veikėjas.

Literatūra

1. Леонардо да Винчи. Воспоминания детства. Москва. 1991.
2. Ясперс К. Стриндрберг и Ван Гог. Санкт-Петербург. 1999.
3. Wittkower R, Wittkower M. Genijus, beprotybė ir melancholija. „Metai“, 1997, Nr. 3–4.
4. Кречмер Э. Гениальные люди. Санкт-Петербург. 1999.
5. www.smh.com.au ; http://newsvote.bbc.co.uk ir kt. interneto psl.
6. Šabasevičius H. Mįslingi ligos veidai. „Krantai“, 1993, liepa–gruodis; 38–44.
7. Savickas A. Piešiniai. „Krantai“, 1993, liepa–gruodis; 69–73.
8. Girdvainis J. Kaip ir visi genijai esu truputį išprotėjęs. „Respublika“. 1994 05 12.
9. Cumming R. Didieji dailininkai. A Dorling Kindersley book. „Alma litera“, 2000; 97.
10. Landsbergis V. Vainikas Čiurlioniui. Vilnius, „Mintis“, 1980; 131–8.
11. Andriušytė-Žukienė RMK. Čiurlionis: tarp simbolizmo ir modernizmo. Versus aureus, 2004.
12. Гиляровский В. Психиатрия. Медгиз. Москва-Ленинград. 1938. 40.
13. Tyszkiewicz M. Mikalojus Konstantinas Ciurlionis – artysta wizjoner. „Psychiatria Polska“, tom XXVIII, 1994, Nr. 5; 635–40.
14. Čiurlionis MK. Laiškai Sofijai. Vilnius, „Vaga“, 1973.
15. Čiurlionytė J. Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį. „Vaga“, 1973; 128–30; 341–2.
16. Di Milia G. Vizijos – troškimų tvariniai. „Krantai“, 1995, balandis–rugsėjis; 24–9.
17. Лернер В, Каневский М, Вицтум Э. www.npar.ru/journal/2004/1/vrubel.php ; www.panrus.com/books ir kt. interneto psl.

D. Survilaitė**WHAT WAS THE MENTAL DISEASE
M. K. ČIURLIONIS SUFFERED FROM?****Summary**

The term *pathography* in psychiatry and the connection between genius and insanity are discussed in the article. For the first time in Lithuanian psychiatry the paper analyzes the pathography of the famous Lithuanian painter and musician M. K. Čiurlionis on the ground of his letters and reminiscences of contemporary people. The author supposes that M. K. Čiurlionis suffered from schizoaffective disorder which was represented by affective disorders (manic and depressive periods, derealization and depersonalization), as well as cognitive disturbances typical of schizophrenia, and acute psychotic symptoms, episodes of katatonia and oneiroid.

Keywords: pathography, Lithuanian painter and musician M. K. Čiurlionis, synaesthesia, schizoaffective disorder.